Родопската песен и фолклор в нашата възрожденска книжнина

Андрей Печилков

Интересът към родопския фолклор е отколешен. Това го потвърждава и българската възрожденска книжнина. Още през 1860 г. Никола Геров Белчев[1] съставя своето неголямо сборниче, озаглавено „Песнопойче"[2]. Между събраните в това сборниче народни песни са и няколко родопски. Песните „Пийте ми, яжте, дружина..." (с. 28), „Ела са свърше свиваше..." (с. 62–63) и „Овенчо, вакъл, каматен..." (с. 64) са народни песни, добре познати в Родопския край. Вероятно Никола Г. Белчев ги е издирил и записал като учител в родопското селищеСитово.

Сборникът на Белчев е най-ранната, известна засега, по-крупна публикация, в която са включени родопски народни песни[3].

Ние се срещаме и с отрадния факт, изнесен на страниците на „Цариградски вестник" от април 1860 г., в който се съобщава, че учителят Димитър Василев (Димитър Василев Македонски) от с. Емборе, Кайлярско, е събрал народни песни от Родопско[4].

В дописката, поместена в рубриката „Разни новини", четем:

„Научаваме ся, какво Г[осподин] Димитрій Василієв е собрал в Романія и Доспатските села (в Помаци-те) около 400 различни народни песни. Всu-те тія народни песны наскоро щели да ся дадат на печат. Дай боже! да видим и ные такова собраніе народни песни, каквото ще имат всички-те просвещенни народи; коя-то книга можат да купуват Болгари-те не само за увеселеніе, но и да видат какво сокровище ся кріе в тях песны за Българска-та історія"[5].

Това е първото и най-ранно съобщение в нашия възрожденски печат, свързано с родопската песен и въобще с родопския фолклор. Данните в дописката сочат голямото песенно богатство, криещо се в планината: сам Димитър В. Македонски събира 400 песни. Авторът на дописката насочва вниманието на читателите за ролята на народната песен в българската история („да видат какво сокровище ся кріе в тях песны за Българската історія").

В броя си от 30 септември 1870 г. в рубриката си „Книжевни известия" Каравеловият в. „Свобода" помества своеобразно съобщение и две родопски песни от Устово. В съобщението четем:

„Български нрави и обичаи". Под това заглавие г. В[асил] Чолаков[6] е намерен (в смисъл: с намерение – *б. м., А. П.*) да издаде един сборник, когото е той можал да състави във времето на своите пътешествия по България в продължението на десетина години. Да говориме тука за важността, която имат подобни описания за българската етнография, история, езикознание и пр. е напразно; ще кажем само, че г. Чолаков, както се види из поместените по-доле песни, твърде добросъвестно и със знание е испълнил своята мисия"[7]. След този предварителен ласкав отзив, са поместени речените „две народни песни, които са записани в Ахър-Челебишката кааза (в Тракия), в село Устово (Четак) от П. Гайджиски"[8].

Редом с него ще причислим и родопчанина възрожденец Илия К. Белковски[9]. Още през март 1871 г. чрез страниците на в. „Македония" Васил Чолаков пояснява, че „Българскыйт народен сборник е под печат" и изразява на „г. Илия п. Белковскаго и П[етко] Гидиджиского от Устово" своята благодарност „за интересныйт матеріял..."[10].

Когато през 1972 г. на бял свят се появява „Българскый народен сборник" на В. Чолаков, резултат на 10-годишния му труд, и „благодарение на искренното съдействие на много родолюбиви и ученолюбиви наши еднородци и еднородки"[11], в него са включени четири баяния, „записани от Илія П. Белковски и Петко Гидиджиски, от Ахъ-Челебиските села – Устово и Ка[р]луково[12] – две за уроки и по едно за рана" и „кога ся загуби

някой добитък"[13]. Поместена е една „приказска, слушяна в Устово-село от Ахъ-Челеби"[14] и 11 народни песни от „Ахъ-Челебіиска-та кааза, село /Читак/"[15]. Песните – се отбелязва в сборника – са също „записани от Г. Г. И. Белковскы и П. Гидиджискы"[16].

Приятно е да се съобщи, че като сътрудници по набирането на материалите за сборника от днешните български земи фигурират 8 човека. От тях трима са наши родопски възрожденски просветни и революционни дейци: Петко А. Гидиджийски, Илия К. Белковски и Димитър Д. Македонски – хора от Устово или работили в Устово (както е случаят с Д. Македонски). Тези документални факти от нашата възрожденска книжнина – както посочихме – дават основание категорично да считаме, че първите родопчани фолклористи са Петко Гидиджийски и Илия Белковски. С тях е свързано началото на нашата родопска фолклористика.

Още навремето „Българскый народен сборник" е впечатлил силно бъдещия родопски книжовник Стою Н. Шишков:

„Когато в Сборника намерих баянията и песните на родния говор и с имената на записвачите устовци (става дума за П. Гидиджийски и И. Белковски – *б. м., А. П.*) последните изпъкваха в ума ми като божества. У мене се зароди мисълта да ги подражавам и да се вслушвам в неизбродния океан народна словесност."[17].

В тази своя статия Стою Шишков пояснява:

„Изглежда, че като ученици в Пловдив (в епархиалното училище „Св. св. Кирил и Методий" – *б. м., А. П.*) Белковски и Гидиджийски са се запознали с панагюреца В. Чолаков, събирачът на народни умотворения, който издал в „Български Народен сборник", ч. I[18], печатан в началото на 1872 г. в Болград, Бесарабия, с хубав предговор от 24 с.[19], с упътвания и пояснения, които и сега след 60 години имат своето значение за нашите народоуци-етнографи"[20].

Важна е и оценката, която дава Стою Шишков за подбраните фолклорни материали от Родопско, включени в сборника:

„От последните (П. Гидиджийски и И. Белковски – *б. м., А. П.*) са записани и поместени в Чолаковия сборник четири баяния и седем[21] народни песни, записани са и вярно напечатани по местния среднородопски говор, като напълно са спазени познатите местни говорни особености – двугласната *оª* и *ьª*, тройният член *с, н, т*, старите падежни форми, свойствените суфикси на умалителните съществителни и прилагателни имена..."[22].

Списание „Знание" на Любен Каравелов, вярно на своята програма като „издание за наука и литература", още от първия си брой помества български народни песни от различни региони на българските земи. През 1875 г. в една от книжките си то публикува и една народна песен от Доспат – „Събрале са се събрале, дери-дерските (златоградските – *б. м., А. П.*) девойки..." [23].

С тази песен още веднъж възрожденският печат се прекланя пред духовния чар на родопското фолклорно творчество и, което е по-важно, за поколенцията е съхранена още една песен, спасена от забвението. С нея общо във възрожденския печат са публикувани 14 народни песни (две от които се дублират).

Колко широк (а не само стар) е интересът към родопския фолклор дори и сред чуждите изследвачи, сочи фактът, приведен от в. „Напредък" (от 10 май 1875 г.), който прави коментар и достояние на българската общественост проучванията, които е извършил албанският изследвач Ероклей Василиядес „за българските песни в Родопа"[24].

Този интерес към фолклора е естествен. Той е израз и на духовния мир на родопчани, и на социалните отношения. Фолклорът им е изблик на бунт срещу робството; той е утешавал, вдъхвал е вяра в бъдното.

Бележки, извори и библиография

[1] *Никола Геров Белчев* (1835 – 17 юли 1876) е роден в Копривщица. Учи при Найден Геров. По-късно е учител в с. Ситово, Пловдивско (1853–1856) и Сатъ Бегово (дн. Милево), Пловдивско (1856–1857). По-късно става свещеник в с. Гирен (дн. Белозем), Пловдивско (1858–1874). През

1875 г. се завръща в Копривщица и става член на училищното настоятелство и на местния революционен комитет. За участие в Априлското въстание (1876) е обесен в Пловдив.

Никола Г. Белчев пише стихове. (Вж. например неговото стихотворение „Копривщенец. Къде?" – Читалище (Цариград, 1874, № 19, 557–558. Вж. и Български народен календар за проста година 1875. Пловдив, Русе, Велес, 1875, 121–122).

Особено съществено е да подчертаем, че Никола Г. Белчев има свой принос в просветното дело на Родопите. В един „Протокол" сам Н. Белчев е отбелязал:

„1853

Априлий първи ден.

Да ся знае кога седях учител на Ситово. Аз Никола Белчев, родом от Копривщица. Дадоха ми за годината заплата 1000 гроша, и да ме хранят. В това време ся караха царевете. Турчинът и русинът. Владиката беше Хрисанта и Левкий епископ. В[ъв] Фелибе. Чорбаджий в Ситово беха Вълчан Минков, Славе Тасков, Тодор Михат. Тогава правиха и училището. Тогава осветиха черквата. Поп Васил беше тогава и ас бех на 20 години, учех три дяца, защото не беха са събрали още. Тий беха Тодор Славов, Иван Вълчанов, Трендафил Константинов. 1853". (Цит. по: А. Вълчев. За първите стъпки на училищното дело в Родопите. – Родопи, 1975, № 6, с. 23).

[2] Песнопойче. Събрано и наредено от Никола Герова Б. Копривщница. Царегра̀д. В Печатница-та Т. Дивнатчина, 1860. 88 с. (Църковно-славянски букви).

[3] Срв. Н. Примовски. Байряко червен и зелен... Пловдив, 1979, с. 9.

[4] *Димитър Василев Македонски* (1847– 22 февр. 1898) от с. Емборе, не е едно и също лице с учителя-възрожденец от Устово Димитър Димов Македонски – Праматарски, Пашата (1844–21 апр. 1912), родом от с. Скребатно, Неврокопско.

Д. В. Македонски отначало учи в родното си село и в Цариград. Учител е в българското класно училище в Битоля (1868–1869; 1872–1875), Воден (1869–1870), Фенер, Цариград (1870–1876), Струга. Книжар е в Битоля (1875–1876).

След Освобождението е гимназиален учител в София, пом.-прокурор в Софийския окръжен съд, председател на Кюстендилския окръжен съд (1882), адвокат и журналист в София и Цариград.

Д. В. Македонски е сътрудник на вестниците „Македония" (1871), „Право" (1871, 1873), сп. „Читалище" (1874) и други. Автор и преводач е на: Букввар за употребление в македонските училища. Цариград, печатница на в. „Македония", 1867; Кратка священа история за училищата по Македония (на македонско наречие). Цариград, в печатницата на в. „Македония", 1867; Съкратен православен катехизис. Превод от гръцки. Цариград, печатница на в. „Македония", 1868.

Убит е по политически причини в Цариград.

За него вж.: в. Македония, № 38, 16 авг. 1869; в. Право, № 16, 15 юни 1871; Некролог. – Бълг. сбирка, 1898, № 4, с. 304; Л. Доросиев. Нашите класни, средни и специални училища преди Освобождението. С., 1925, с. 71. Материали за изучаване на уч. дело в България. Т. 1. 1704–1878. С., 1922, 86–87; М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878. С., 1985, с. 234; Български възрожденски книжовници от Македония. Избрани страници. С., 1983, 352–361.

[5] Цариградски вестник, № 478, 9 апр. 1860.

[6] *Васил Динчов Чолаков* (духовното му име е Константин Рилец) (1828– 16 окт. 1885). Роден е в Панагюрище. Учи в родния си град (до 1838). Послушник и ученик на Неофит Рилски в Рилския манастир (1838–1843). Учи и в гръцкото училище в Пловдив (1844–1845). Продължава образованието си в Русия, където завършва гимназия в Киев (1848–1855) и продължава в Московската духовна академия. След две години се връща в България, минава през Цариград, обикаля редица селища в Македония, като проучва българското фолклорно и етнографско богатство. Нумизмат – колекционира около 1000 антични монети. От 1859 до 1863 г. работи в Рилския манастир.

Изработва и обнародва в сп. „Български книжици" – Каталог на съхранените в Рилский монастир ръкописни книги (1859). Главен учител в Панагюрище (1864–1865). Организира и ръководи борбата срещу протестантските мисионери. Той е един от инициаторите за откриване на местно читалище в града (1865).

През 1873 г. отново се оттегля в Рилския манастир. Приема монашески сан под името Константин (16 март 1875). През 1879 г. се връща в Панагюрище, за да продължи борбата против протестантството.

Умира в Панагюрище.

Постоянен сътрудник е на сп. „Български книжици" (1858–1860). Временен дописник на в. „България" (1859–1861), в. „Българска пчела" (1863), в. „Съветник" (1864), в. „Турция" (1866), в. „Македония" (1870–1871), в. „Свобода", в. „Напредък" (1875). Автор е на: Описание на село Панагюрище, съставено от В. Чолакова, а издадено от Панагюрското читалище. Печатано у Цариград в 1866; Православний глас против протестантскийт прозелинизъм в България. (От В. Чолакова, нине йеромонах Константин). Издава Рилский монастир. Русчук, в книгопечятницата на Дунавската област, 1969, Наръчна книга за различието на протестантското учение от истините на православието. Издава Василий Чолаков. 1870 (Във Виена, у печятницата Л. Сомер и др.), Българский наро-

ден сборник. Събран, нареден и издаден от Василія Чолакова. Част І. Болград (в Печатницата на Централно-то Училище), 1872, 24 356 12 с. 1 обр. Цена 5 фр.

Според обяви във в. „Свобода" (№ 9, 4 ян. 1870 и № 40, 2 септ. 1870) В. Чолаков е подготвил за печат „Книга за българското правописание" и „Описание на българските нрави и обичаи".

По-подробно за Васил Чолаков вж. И. Иванов. Св. Иван Рилски и неговият монастир. С., 1917, с. 120; А. Манев. Учебното дело в Панагюрище в миналото. С., 1956, 263–265; Климент Рилец архимандрит. Рилския манастир и Панагюрище. – В: Панагюрище и Панагюрският край в миналото. Т. 2. С., 1961, 95–100; П. Шопов. Васил Д. Чолаков (Бележки за живота и дейността му). – Известия на Етнографския институт с музей. Т. 8, 1965, 263–292; Й. Николов. Васил Чолаков и протестантската пропаганда през Възраждането. – Исторически преглед, 1969, № 4, 89–102; Р. Русев. Васил Чолаков – книжовна дейност. – Известия на Института за литература. Т. 21, 1972, 145–151.

[7] Свобода, № 44, 30 септ. 1870.

[8] Разбирай: Петко Гидиджийски. *Петко Атанасов Гидиджийски* е роден в Устово (дн. кв. на гр. Смолян). Учи в родното си селище и в Пловдив. Учител е в Райково (дн. кв. на гр. Смолян) през 1872–1873 г. Пръв въвежда българския език в училището в Райково. Умира в Устово.

За него вж Ив. Кепов. Въстанието в Перущица. Пловдив, 1931, с. 52; Ат. Примовски Родопски книжовници. – Родопска мисъл, 1935, № 2, 36–37; Г. Близнаков. Дългогодишна дейност. – Читалище, 1956, № 3, с. 4; А. Христова. Един век просветна дейност. – Родопи, 1972, № 7, с. 23.

Представените две родопски песни във в. „Свобода" като първи публикувани такива в българския възрожденски печат, вероятно ще предизвикат отношението на нашите изследвачи. Ето защо си позволяваме отново да ги поместим в настоящото изследване:

I.

Загалих майчо, залюбих
Ду адноа руса девойка,
Ала хи дворіе ни знаям,
Ни дворіе, майчю, ни порты.
– Питай я, сыну, питай я –
Ут каде ще ти са каже.
– Питах я, майчю, питах я,
Ала ми на смях казува:
„Ут воарх Перинска планина,
Кехайова сам доащеря".
– Стояне, сыну, Стояне!
Иола ти майка набере
У деветьту ну градины
Пилинь, Стояне, вратика,
Ут гуроа-на на гуроцвет.
И ут равну поле трендафел;
Да ти хы вииіям в калиака-на:
Аку е мума хубава,
Чи ще та близу наближи;
Пак ку е юда пиринска,
Чи ще ти ут далеку извика:
„Фоарли, Стояне, калпака-н,
Да си та близу наближям" –
Ут деветь ту ну градины
Пилинь и още вратика,
И ут гуроа-на гуроцвет;
Та му гу вши в калпака-н
Ага си Стуян утиде
Нах негуву-ну любовіе,
То му са отдялеку приказва,
И Стояну му ромоне:
„Фоарли, Стояне, фоарли-гу, –
Юда гу близу наближи;
У земьо-на гу зимаще.
На небу-ну гу качеше:
На, да ти кажем, Стояне,
Галене пак не зимане."

II.

„Мале ле, мила мале ле!
Мень са кихае выкали
В равну-ну поле широку;
Я ща кихае да стана,
На деветь тиошки сюриі,
На дванадесте увчяре.„
„Майка Тудори думаше:
„Тудорку, моя доащерку!
Кой да ти преде дарове,
Кой да ти праши бусилек,
Кой да ти мете дворове?"
„Тудорка си майци викаше:
„Мале ле, стара мале ле!
Я имам сестра по-малка;
Та си ми е рану вдигай,
Дарове да ми напреде,
Дворове да ми измита,
Босилек да ми упраше"
Стана Тудорка утиде
В равну-ну поле широку,
Та е кехае станала,
На девять тиошки сюріі,
На дванадесте увчаріе.
Мало е кехейвала –

Ду деветь ту-ну години,
Та са ни един ни сети,
Чи хми е мума кехае;
Най-сетне са е сетило
Най-малку-ну увчерче.
То си увчярем выкаше:
Увчаріе, мои йолдаше!
Сятате ли са, или не,
Чи ви е мума кехае
Стига за деветь годины?
Хадате да гу нагудим.
Коніе-не да ни пудкуве, –
Та дано я усетим".
Тодорка хитра, най-хитра!
Извади коарна серезка,
Та си главоа-на привоарза,
И си увчярем ромоне:
Увчаріе, мои йолдаше!
Мене е лошо паднალу:
Лошя ма глава зболева
Увчяріе-не са здумват:
„Хайдате да я водиме,
Дену са дялат кавале
И шерени-не коажлюве
Асу е мума хубава,
Че ще са фане у коажел

Пък леку ни е юнак кехае,
Чи ще са фане у кавал".
Станаха та ми торнаха;
Ага са таму утишли,
Дену са дялат кавале-не
И шерени-не коажліове,
Тудорка хитра, най-хитра;
Напреш са фана у каваль
Сетне са фана у коажел;
Та че увчярем ромоне:
„Я имам сестра по-малка,
Армаган ща хи проводям,
Тоя шарен кожелчек"
Пак са увчяріе здумват:
„Хайдате да я водиме,
Дену са боарка бял Дунав".
Станаха та утидоха.
Га са таму утишли,
Тодорка хытра, най-хытра, –
Та си Дунава-н прибоарка,
Утводна страна утиде,
Таче увчярем выкаше:
„Бре пукайте-са, увчаріе,
Чи ви бе мума кехае
Стига ду деветь гудины,
Та ни един са ни сети!"

[9] *Илия Киряков Белковски* (25 ян. 1847–26 септ. 1922 г.). Родом е от Славейно (други приемат, че негово родно селище е Устово), Смолянско. Син е на учителя Киряк Белковски. Завършва Пловдивското класно училище „Св. св. Кирил и Методий". В Пловдив се запознава с Васил Левски. Учителства в Троян (1870–1873) и Устово (1873–1878). Член е на Троянския революционен комитет (1871), основан от Васил Левски. След освобождението е учител в Станимака (дн. Асеновград). През 1883 г. се преселва в София и става държавен чиновник, пом.-кмет на София. Виден обществен и културен деятел.

За него по-подробно вж. Вл. Илиев. Град Троян през 19 век. Исторически материали. С., 1933, 37–39, 44; П. Карапетков. Славеино. Минало. Пловдив, 1948, с. 71; М. Мариновски. Спомени и очерки на българското революционно движение. С., 1976, с. 302; П. Карапетков. С възрожденски дух и плам. – Родопски устрем, № 18, 12 февр. 1985; А. Печилков. Съратник на Левски. – Родопски устрем, № 10–12, 24 ян.– 29 ян. 1987; Хр. Гиневски. Още за Илия Белковски (във връзка с 150-годишнината от рождението на Васил Левски). – Здравец, № 7, 4 авг. 1987.

[10] Македония, № 13, 30 март 1871.

[11] Българскый народен сборник. Събран, нареден и издаден от Василія Чолакова. Болград (в Печатница-та на Централно-то училище), 1872, с. XX.

[12] Пак там, 114–115.

[13] Пак там, с. 115.

[14] Пак там, 255–257.

[15] Пак там, 321–330.

[16] Пак там, с. 321. Речените песни са: „Де са е чюло видьелу", „Хранила майка кутила", „Мари, Марудо, Марудо", „Загалих, майчю, залюбих", „Мале ле, мила мале ле!", „Тоарнала майка, тоарнала", „Хоаиза са уложи с Райка бусилярина", „Стояне, поарву, любовіе!", „Сабрали са се сабрали", „Георги си тоарнува нах манастирен" и „Пуфалил са е млад Стоян".

Активно е участието в сборника и на Димитър Д. Македонски. Той представя записани „по местно-то наречіе" четири „игрaчкы в село Скребатно (Неврокопско)", (с. 105–108), както и „обычяи и обряды, извършвани по празднци-те Водици, Юван-ден, Илин-ден, Курбан, Споредици, Муков-ден, Боже-име, Наместик, Пеперуга (с. 108–113) и голям брой гатанки (с. 122).

[17] Стою Н. Шишков. Първите среднородопски народоуци (фолклористи). – Родопска мисъл, № 5, 15 май 1933.

[18] Неправилно: фактически сборникът е част I.

[19] Страниците на предговора са 18.

[20] Стою Н. Шишков. Цит. съч.

[21] Неточно: песните са 11.

[22] Стою Н. Шишков. Цит. съч.

Радващо е, че това творческо начало на родопската фолклористика, положено от двамата устовски родолюбци-просветители през 70-те години на миналия век, намери своите достойни продължители в по-ново и днешно време и то пак в Устово – в лицето на Стою Шишков и Николай Вранчев, Владимир Примовски, Велика и Мария Примовски, Никола Примовски, на известните музиколози-фолклористи Николай Кауфман и Тодор Тодоров, на изтъкнатата специалистка по родопски фолклор Росица Ангелова, на родоповедите-фолклористи Атанас Русков от Чепеларе, Ангел Спасов от Райково, Райчо Русков от Чокманово, Стойко Кабасанов от Момчиловци, Асенка Чаушева от Мугла и др.

[23] Знание, 1875, № 8, с. 126.

[24] Напредък, № 1, 10 май 1875.

Смолян